

الحمد لله الذي
أحمد الله الذي
لا اله الا الله
الغنى غنى المعصومين
فدا
صلى
عليه وسلم
والصلاة والسلام
على سيدنا محمد
الطيب الطاهر
المصطفى الميامين
الاجل المبرورين
وآله الطيبين
الطاهرين
الطاهرين

دانشگاه لرستان

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

گروه زبان و ادبیات عرب

اعتدال در نهج البلاغه

نگارش

گل نساء شریعتی پور

استاد راهنما

حسین فلاحی اصل

استاد مشاور

علی اکبر مرادیان قبادی

پایان نامه جهت دریافت درجه کارشناسی ارشد

در رشته نهج البلاغه (اصول الدین و معارف علوی)

آبان ۱۳۹۲

همه ی امتیازات این پایان نامه به دانشگاه لرستان تعلق دارد. در صورت استفاده از تمام یا بخشی از مطالب در مجلات، کنفرانس ها یا سخنرانی ها، باید نام دانشگاه لرستان (یا استاد یا اساتید راهنمای پایان نامه) و نام دانشجو با ذکر ماخذ و ضمن کسب مجوز کتبی از دفتر تحصیلات تکمیلی دانشگاه ثبت شود. در غیر این صورت مورد پیگرد قانونی قرار خواهد گرفت.

الهی

دروادی آگاهی، دست نیرومند تو هدایت کرد، هم آمدنم را، هم ماندنم را، هم رفتنم را، تو در خط خطیایم

جای گرفته که نه، من در خط خطیایت جای دارم. گامم را صلابت بخشیدی و چه خوب می دانم هر کجا نتیجه -

چگونه در آشوبت را کنم که ذره بودم در برابر دریا بودنت، هیدانشود. مگر نه اینکه رسالتم جز این بوده که ذره ذره را

بسجوا کنم تا بنمایم ذره ای، ستم در برات تو، از تو مددی گیرم و تو را پاس می گویم.

تقدیم به:

مادرم که دعای خیرش همیشه بدرقه راهم بوده است...

تقدیر و سپاس

تقدیر و سپاس فراوان از زحمات بی دریغ مادر، برادر و خواهران عزیزم که صبورانه مراد مسیر علم آموزی
همراهی کردند که اگر حضور آنان نبودیم نمودن این راه برایم دشوار بود.

باسپاس و تقدیر فراوان از زحمات اساتید بزرگوار، جناب آقای دکتر حسین فلاحی اصل و جناب آقای
دکتر علی اکبر مرادیان و همچنین از داور محترم جناب مهدیان طرفه که در این پایان نامه ایجناب ریاری نمودند
و از آنان که نام دوست رازینده خود ساختند خانم زهرا شریعتی لیلیا زارعی، مریم راستی، آرزو قائد
رحمت، طیبہ سلیمانی و بتول نگهداری سپاس گزارم و از خداوند منان برایشان آرزوی شادکامی خواهم نمود.

کل نساء شریعتی پور

چکیده

اعتدال و میانه‌روی از اصول مهم و ریشه‌داری است که حضرت علی (ع) در کتاب پر ارج نهج البلاغه به آن پرداخته است. در این رساله، اعتدال از جهات مختلف اعم از قلمرو فردی و اجتماعی بررسی شده است. قلمرو فردی اعتدال شامل اقوال، کردار، راه رفتن، سخن گفتن، محبت به خانواده و امور عبادی است. در حوزه‌ی اجتماعی نیز به اعتدال در حقوق، برخوردهای دوستانه، روابط خصمانه، اخلاق اجتماعی، اعتدال سیاسی و حکومتی پرداخته شد. در ادامه به تأثیرات ایجابی اعتدال همانند؛ سعادت، آرامش، رهائی از فقر، و گشایش در امور و در باب تأثیرات سلبی عدم اعتدال، همچون افراط، تفریط، انحراف، اسراف، تعدی و قدرت طلبی مورد بررسی قرار گرفت. سپس به اسباب و عوامل توسل به صفت اعتدال همانند تقوی، یادمرگ، صبر و استقامت، و زهد بیان شد. نتایج پژوهش نشان داد که اعتدال، بستر همه‌ی کمالات انسانی و زمینه ساز مدینه‌ی فاضله می‌باشد که با رعایت هر چه تمام‌تر آن از آسیب‌های فکری، فرهنگی، رفتاری و ... مصون می‌مانیم و همچنین گذرگاه مطمئن و آزمایش شده‌ای برای رشد موزون و هماهنگ تمام ابعاد شخصیتی بشر است.

کلمات کلیدی: اعتدال، نهج البلاغه، امام علی (ع)

عنوان	صفحه
چکیده.....	
مقدمهأ	
کلیات.....ب	
۱-۱ بیان مسئله.....ب	
۱-۲ سوالات تحقیق.....ت	
۱-۳ فرضیات تحقیق.....ت	
۱-۴ پیشینه ی تحقیق.....ت	
۱-۵ ضرورت و اهداف تحقیق.....ث	
۱-۶ روش تحقیق.....ث	
فصل اول	
۱-۱ حقیقت اعتدال.....۲	
۱-۲ شاکله اعتدال.....۲	
۱-۳ جایگاه اصل اعتدال.....۳	
۱-۴ کمال انسانی.....۳	
۱-۵ امت معتدل.....۴	
۱-۶ تربیت و اعتدال.....۵	
۱-۷ اعتدال راه سعادت.....۵	
۱-۸ اساس اخلاق نیکو.....۶	
۱-۹ جایگاه اعتدال در اسلام.....۷	
۱-۱۰ اعتدال و حفظ تمدن.....۸	
۱-۱۱ اعتدال از دیدگاه فلاسفه و دانشمندان.....۸	

۱۲-۱	عدل عامل هماهنگی نظام فردی و اجتماعی	۱۲
فصل دوم		
۱-۲	وجوه فردی اعتدال	۱۴
۱-۱-۲	اعتدال در افکار و عقاید	۱۴
۲-۱-۲	اعتدال در زهد	۱۴
۳-۱-۲	اعتدال در خوف و رجاء	۱۵
۴-۱-۲	اعتدال در امور زنان و خانواده	۱۶
۵-۱-۲	اعتدال در کار و تلاش	۱۸
۶-۱-۲	اعتدال در سکوت و کلام	۱۸
۷-۱-۲	اعتدال در خندیدن	۱۹
۸-۱-۲	اعتدال در راه رفتن	۱۹
۹-۱-۲	اعتدال در مسکن	۲۰
۱۰-۱-۲	اعتدال در پوشاک	۲۰
۱۱-۱-۲	اعتدال در خوردن	۲۱
۱۲-۱-۲	اعتدال در عشق و ورزی	۲۲
۱۳-۱-۲	اعتدال در مصرف امور مادی و دنیوی	۲۲
۱۴-۱-۲	اعتدال در امور عبادی	۲۵
۲-۲	وجوه اجتماعی اعتدال	۲۸
۱-۲-۲	اعتدال در امور سیاسی و حکومتی	۲۸
۲-۲-۲	اعتدال در اداره امور	۳۰
۳-۲-۲	اعتدال در اخلاق سیاسی، اجتماعی	۳۲
۴-۲-۲	اعتدال در حقوق اجتماعی	۳۳
۵-۲-۲	اعتدال در تشویق و تنبیه	۳۵

۳۵.....	۶-۲-۲ اعتدال در تبلیغ دین
۳۶.....	۷-۲-۲ اعتدال در امور اقتصادی
۳۶.....	۸-۲-۲ اعتدال در حقوق
۳۷.....	۹-۲-۲ اعتدال در امور نظامی و رزمی
۳۸.....	۱۰-۲-۲ اعتدال در دوستی و دشمنی
۴۰.....	۱۱-۲-۲ اعتدال در برخورد با دشمن
۴۱.....	۱۲-۲-۲ اعتدال در انفاق
فصل سوم	
۴۳.....	۱-۳ تاثیرات ایجابی اعتدال
۴۳.....	۱-۱-۳ اعتدال؛ گشایش در امور
۴۳.....	۲-۱-۳ راه سعادت و نجات
۴۴.....	۳-۱-۳ رهایی از فقر
۴۴.....	۴-۱-۳ افزایش دوستی‌ها و رابطه‌ها
۴۵.....	۵-۱-۳ آرامش خاطر
۴۶.....	۲-۳ تاثیرات سلبی عدم اعتدال
۴۷.....	۱-۲-۳ انحراف
۴۷.....	۲-۲-۳ آزمندی
۴۸.....	۳-۲-۳ ضلالت و هلاکت
۴۹.....	۴-۲-۳ تعدی و تجاوز
۴۹.....	۵-۲-۳ قدرت طلبی
۵۰.....	۶-۲-۳ بخل
۵۰.....	۷-۲-۳ اتلاف اموال و انفاق بی مورد
۵۱.....	۸-۲-۳ اسراف

۵۲.....	۳-۲-۹ افراط و تفریط
۵۸.....	۳-۲-۱۰ پشیمانی و ندامت
	فصل چهارم
۶۰.....	۴-۱ زهد
۶۱.....	۴-۲ سماحت
۶۲.....	۴-۳ تقوای الهی
۶۳.....	۴-۴ قناعت
۶۵.....	۴-۵ یاد مرگ
۶۶.....	۴-۶ صبر و استقامت
۶۸.....	نتیجه گیری
.....	منابع

انسان این استحقاق را دارد که همه‌ی اَسْمَاء و صفات الهی را در خودش جلوه دهد و راه این امر، تحقق عدالت و اعتدال در خویش است؛ کسی می‌تواند به کمال برسد که از همه امور از مجرای عدالت وارد شود. عدالت نه فقط معیار و میزانی برای وجوه زندگی فردی، خانوادگی، اجتماعی، سیاسی، حکومتی و اقتصادی است، بلکه یک معیار و میزان است. و همه چیز با عدالت و اعتدال سنجیده می‌شود؛ حضرت علی(ع)، راه سلوک به سوی خداوند را ملزم نمودن انسان به عدالت می‌داند، زیرا در سایه‌ی چنین کمالی است که انسان قوای خود را به اعتدال می‌کشد و هر چیز را در جای خویش و به اندازه و به دور از افراط و تفریط به کار می‌گیرد؛ و در واقع حضرت امیر(ع) همه نیکوئی‌ها را در اصل اعتدال و عدالت دانسته و آن را شریف‌ترین اصل در به کمال رساندن فرد و جامعه معرفی کرده است؛ زیرا انسانی که با خودش عادلانه رفتار می‌کند و حق استعدادهای خود را به جا می‌آورد و به اعتدال عمل می‌نماید، و در روابط خانوادگی و اجتماعی و سیاسی و... نیز چنین رفتار خواهد کرد.

در این پژوهش با محوریت نهج البلاغه به حقیقت اعتدال اعم از شاکله و ساختار آن، جایگاه اعتدال در اسلام، و نظرات فلاسفه در این زمینه و در ادامه به وجوه فردی و اجتماعی آن و سپس تأثیرات ایجابی اعتدال و تأثیرات سلبی عدم آن و در پایان به طرق رسیدن به اعتدال پرداخته شد.

کلیات

۱-۱) بیان مسئله

حضرت در بیانات خویش تمام جنبه‌های اعتدال اعم از امور درونی و بیرونی و امور فردی و اجتماعی را شرح داده‌اند؛ و حد و مرزهایی را مشخص نموده‌اند، که تجاوز از این حدود به ضرر فرد و جامعه می‌باشد؛ و لذا ایشان بر این باور هستند که حقیقت انسان در شرایط اعتدال خود را نشان می‌دهد و او را به اوج کمال می‌رساند؛ حضرت مانند یک روان‌شناس دینی روحیات و خصوصیات انسان را در نظر گرفته و آن‌ها را دعوت به تعادل نموده، و آفت‌های دوری از آن را بر شمرده و از اعتدال به عنوان بزرگراه سعادت یاد کرده که کتاب خدا و سنت نبوی هم بر این مبنا استوار است. در این تحقیق "اعتدال" از نگاه امام علی(علیه السلام) در نهج البلاغه مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۱-۲) سوالات تحقیق: (شامل سوال اصلی و سوالات فرعی)

سوال اصلی اعتدال و وجوه آن از نگاه حضرت علی (ع) در نهج البلاغه چیست؟

سوال فرعی- در نگاه حضرت علی(ع) اعتدال چگونه سلامت فرد و جامعه را تضمین می کند؟

۱-۳) فرضیات تحقیق: (فرضیه‌ی اصلی و فرضیات جنبی یا جانشینی)

فرضیه‌ی اصلی: به نظر می رسد اعتدال در نهج البلاغه مسیری میانه و مطمئن است که تمامی ابعاد، درونی، بیرونی، فردی و اجتماعی را در بر گرفته است.

فرضیه‌ی فرعی: اعتدال به عنوان بزرگراه سعادت می تواند حرکت فرد و جامعه را تعدیل نماید و سلامت و بقاء آن را در مسیری مطمئن و مطلوب ضمانت کند.

۱-۴) پیشینه موضوع و سوابق مربوط :

ملک زاده، محمدحسین، ۱۳۸۷ مکتب اعتدال در تشریح و تکوین، تهران، دفتر نشر انتشارات اسلامی.

قاسمی، منصور، ۱۳۷۶، اعتدال اجتماعی از دیدگاه قرآن فصلنامه قرآن پژوهان. ۱۶۵-۱۴۲

موسوی، احمد، ۱۳۸۵، عدالت اجتماعی در قرآن و نهج البلاغه، استاد راهنما هادی

طلعتی، دانشکده علوم قرآنی شیراز

دلشاد تهرانی، مصطفی، ۱۳۹۱، نسبت عدالت و اخلاق در نهج البلاغه، پایگاه اطلاع

رسانی حدیث شیعه.

اما با توجه به اینکه پایان نامه اینجانب به بررسی همه جانبه اعتدال در کلیه ابعاد اعم از فردی، درونی، و ابعاد اجتماعی و بیرونی در نهج البلاغه می پردازد، هیچ پایان نامه یا مقاله ای که نگاهی کلی بر این موضوع داشته باشد صورت نگرفته است.

۱-۵) ضرورت ها و اهداف تحقیق :

یکی از راههای رسیدن جامعه بشری به سعادت و سلامت، همانا حرکت کردن در خط میانه و دوری جستن از سبقت و کندی در امور زندگی می باشد و چون خارج شدن از این اعتدال می تواند صدمات جبران ناپذیری به فرد و جامعه وارد کند؛ از این رو ضروری است که الگو و رهنمودهایی در این زمینه داشته باشیم و بیانات حضرت و همچنین شخصیت والای ایشان به عنوان الگوی عملی می تواند راهگشای مطمئنی برای پیمودن این مسیر باشد.

۱-۶) روش تحقیق و روش تجزیه و تحلیل داده ها و اطلاعات :

برای گردآوری اطلاعات از روش مطالعات کتابخانه ای و فیش برداری و بررسی کتاب-های اخلاقی و تفسیری نهج البلاغه استفاده شده است.

اعتدال و واژه‌های مترادف آن

۱- اعتدال ۲- عدل ۳- قصد ۴- حد وسط

۱- اعتدال: از ریشه‌ی عدل به معنی میانه گیری، مابین دو حالت یک چیز از نظر کیفی و کمی است.

۲- عدل: عدل که اعتدال از آن گرفته شده در لغت به چند معنی آمده است: ۱- برابری

۲- موازنه

۳- مساوات ۴- ضدجور (ابن منظور، ۱۴۱۶، ج ۱۹: ۸۳)

۳- قصد یا اقتصاد: اقتصاد از ریشه‌ی قصد به معنای مستقیم نمودن و استوار داشتن راه است (اصفهانی، ۱۳۸۵، ج ۳: ۱۹۷).

۴- وسط: در لغت به معنای در میان واقع شدن است (قرشی، ۱۳۷۶، ج ۷: ۲۱۵).

فصل اول

حقیقت اعتدال

حقیقت اعتدال

"حقیقت عدالت و اعتدال یا لازم آن این است که عقل که خلیفه خداست غالب شود بر جمیع قوا تا هر یکی را به کاری که باید و شاید بدارد و نظام مملکت انسانی فاسد نشود، پس واجب است بر هر انسانی که سعی و مجاهده کند که به فرمان عقل اختلاف قوا را بر طرف کند و خواهشهای آنها را کنار گذارد و همه را به راه راست مستقیم بدارد کسی که قوا و صفات خود را اصلاح نکرده باشد و در مملکت بدن خود عدالت را ظاهر ننموده باشد، قابلیت اصلاح دیگران و اجرای حکم عدالت در میان سایر مردمان ندارد و نه قابلیت تدبیر منزل خود را دارد و نه شایستگی سیاست مردم و نه لایق ریاست شهر و نه سزاوار سروری مملکت است" (نراقی، بی تا: ۶۲).

۱-۱ شاکله اعتدال

برای رسیدن به اهداف تربیت، بهترین و کوتاه‌ترین راه، مسیر اعتدال در تربیت است که کتاب خدا و راه و رسم پیامبر (ص) بر آن استوار است، راهی که در همه‌ی وجوه فردی، اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و فرهنگی بر اعتدال بنا می‌شود و در فرد و جامعه شاکله‌ی اعتدال به وجود می‌آورد؛ و این راهی است ستوده و تعبیر حضرت علی در این باره چنین است: "مَنْ أَخَذَ الْقَصْدَ حَمِدُوا إِلَيْهِ طَرِيقَهُ، وَ بَشَّرُوهُ بِالنَّجَاةِ، وَ مَنْ أَخَذَ يَمِينًا وَ شِمَالًا ذَمُّوا إِلَيْهِ الطَّرِيقَ، وَ حَذَّرُوهُ مِنَ الْهَلَكَةِ" (نهج البلاغه، خ ۲۲۲). آن که راه میانه را در پیش گرفت می‌ستودند و به رستگاری بشارت می‌دادند و روش آن را که به جانب چپ یا راست کشانده می‌شد، زشت می‌شمردند و از نابودی هشدار می‌دادند (دشتی، ۱۳۹۰: ۳۲۲).

واژه‌ی قصد در هر چیزی به معنای حدّ اعتدال در آن چیز است و معنای میانه روی می دهد و اگر این حدّ اعتدال در امور مختلف رعایت شود، ساختار معتدل در فرد و جامعه فراهم می گردد، یعنی پاس داشتن اعتدال در اندیشه، احساس، عاطفه، رفتار، کردار، دوستی و دشمنی و.... همچنین رعایت اعتدال چه در امور فردی، روابط اجتماعی و چه در مناسبات اقتصادی و چه در دینداری، ساختاری را فراهم می کند که فرد و جامعه به رفتاری بسامان دست یابد و از انحراف به دور ماند (نراقی، ۱۳۸۵: ۴۲-۴۱).

۱-۲ جایگاه اصل اعتدال در اسلام

اصل اعتدال از اصولی است که اسلام به آن عنایت زیادی داشته و در زندگی سراسر نور پیامبر(ص) و ائمه هدی(ع) در کلیه اعمال و رفتارشان به روشنی دیده می شود؛ آنان هرگز در هیچ امری از اعتدال خارج نشدند، سیره‌ی حضرت رسول(ص) در همه‌ی وجوه سیره‌ی معتدل بود، همان طور که حضرت علی(ع) درباره‌ی آن حضرت فرموده است: "سیرتُهُ الْقَصْدُ" (نهج البلاغه، خ ۹۴) سیره و رفتار او میانه روی است (دشتی، همان: ۱۹۵). رسول خدا و امامان ما در رفتار فردی، اجتماعی، در اداره امور و سیاست و در رویارویی با دشمنان و در میادین رزم، اعتدال را پاس می داشتند و از افراط و تفریط در هر کاری پرهیز می کردند.

۱-۳ کمال انسانی

کمال آدمی در این است که در همه‌ی امور زندگی، میانه رو باشد و معتدل عمل نماید، این مسیر مناسبترین و کوتاهترین راه، تربیت مطلوب آدمی است؛ حضرت علی(ع) در توصیف اوصیای الهی، رهبران حق، که الگوی کامل اعتدالند اینگونه می فرماید: "نَحْنُ النُّمْرُقَةُ الْوُسْطَى، بِهَا يَلْحَقُ النَّالِي، وَ إِلَيْهَا يَرْجِعُ الْعَالِي" (نهج البلاغه، ح ۱۰۹) ما تکیه‌گاه

میانہ ایم، عقب افتادگان به ما می‌رسند و پیش تاختگان به ما باز می‌گردند (دشتی، همان: ۴۸۲). اعتدالی که کمال انسانی بسته بدان است، زندگی سالم و مناسبات انسانی جز در پرتو میانہ روی حاصل نمی‌شود و هرگونه افراط و تفریط در هر زمینه ای، تباہگر تربیت کمالی و زندگی و مناسبات انسانی است (دلشاد تهرانی، ۱۳۸۴: ۵۲).

۱-۴ امت معتدل

اعتدال اصلی است که بر تمام تعلیمات اسلام احاطه دارد، اعتدال در عقیده، یعنی نه غلو و نه شرک، نه جبر و نه تفویض، نه تعطیل، هیچ کدام در عقاید اسلامی راه ندارد؛ اعتدال در برنامه های اجتماعی، یعنی نه فقط به امور مادی توجه شود، همچون یهود و نه فقط به معنویات توجه شود و رهبانیت و کناره گیری از اجتماع توصیه گردد، همچون برخی از روحانیون نصاری، بنابراین یک مسلمان واقعی نمی‌تواند انسانی تک ساحتی باشد و تنها به جهت ماده و یا فقط معنا و یا تنها به جنبه های فردی و یا اجتماعی نظر کند، بلکه انسانی است همه جانبه، متفکر، با ایمان، دادگر، مجاهد، مبارز و در عین حال اهل معنویت و بندگی خدا و اهل زندگی و فعالیت و معاشرت؛ و در عین حال امت معتدل امتی است که پیامبر (ص) و اوصیای ایشان را سرمشق خود قرار دهند و به آنان تمسک جویند و خود را از جهالت افراط و تفریط و هلاک نجات دهند؛ چنان که حضرت علی (ع) فرمودند: "نَحْنُ النُّمْرُقَةُ الْوَسْطَى، بِهَا يَلْحَقُ التَّالِي، وَ إِلَيْهَا يَرْجِعُ الْعَالِي" (نهج البلاغه، ح ۱۰۹) ما تکیه‌گاه میانہ ایم، عقب افتادگان به ما می‌رسند و پیش تاختگان به ما باز می‌گردند (دشتی، همان: ۴۸۲).